

Republika e Kosovës
Republika Kosova - Republic of Kosovo
Qeveria - Vlada - Government

MINISTRIA E TREGTISË DHE INDUSTRIË
MINISTARSTVO ZA TRGOVINU I INDUSTRIJU
MINISTRY OF TRADE AND INDUSTRY

PROFIL TURISTIČKOG SEKTORA

mart 2014. god.

PROFIL TURISTIČKOG SEKTORA

mart 2014. god.

Priznanje i zahvalnost

Ovaj izveštaj je finansiran od strane Ministarstva Inostranih Poslova Finske unutar okvira projekta "Pomoć trgovini", implementiran od strane Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).

MINISTRY FOR FOREIGN
AFFAIRS OF FINLAND

Poseban dobrinos za realizaciju ovog izveštaja dali su:

Ministarstvo za Trgovinu i Industriju

Kabinet Ministra za Trgovinu i Industriju

Odeljenje za Industriju

Odeljenje za Evropske Integracije i Koordinaciju Politika

Agencija za Strana Ulaganja i Podrška Preduzećima na Kosovu

Posao na terenu sproveden od strane TNS Index Kosova, Agencija za društvena, medijska i marketinška istraživanja

Obezbedjenje kvaliteta:

Program Ujedinjenih Nacija za Razvoj (UNDP) na Kosovu

Tim za Politiku, Istraživanje, Rodna Pitanja i Komunikaciju

Tim za Sveobuhvatni Razvoj

Projekat "Pomoć trgovini"

Petrir Gashi, Phd – Konsultant

Autor

Hajrulla Çeku

Prevodilac na srpski:

Besmir Fidahić

Dizajn: "XHAD Studio", Priština

Štampa: „Grafika Rezniciq“ Priština

Posebna zahvalnost takodje ide svim ispitanicima koji su učestvovali u ovom istraživanju.

Analiza i preporuke sadržane u ovom izveštaju pripadaju ucesnicima i autorima izveštaja i ne predstavljaju zvanične stavove Ministarstva za Trgovinu i Industriju, UNDP-ja niti Ministarstva Inostranih Poslova Finske.

Autorska prava © 2014. Sva prava zadržana.

Sadržaj

Priznanje i zahvalnost	2
Spisak skraćenica	4
1. Uvod	5
2. Osnovni podaci o preduzećima	7
3. Uložena sredstva i proizvodnja turističkih preduzeća odn. industrije	10
4. Uspešnost preduzeća	12
5. Trgovinski propisi i slobodna trgovina	16
6. Zaposlenje i ljudski kapaciteti u turističkim preduzećima odn. industriji	17
6.1. Propisi o radu na Kosovu	18
7. Aktiva, tehnologija i ulaganja	19
7.1. Patentiranje, trgovačke marke i industrijski dizajn	19
8. Javne institucije i poslovna sredina	21
9. Zakonski propisi i sprovođenje zakona	22
10. Turistička poslovna udruženja	23
11. Stimulativne mere i spisak potrebnih licenci i dozvola	24
11.1. Stavovi preduzeća o upravljanju	24
11.2. Strateški pristup	24
12. Kultura i turizam: potencijal u porastu	26
12.1. Festivali i kulturne manifestacije	26
13. Institucionalne podrške	28
14. Međunarodna pomoć za razvoj turizma	29
15. Zaključci i preporuke	31
16. Reference	32

Spisak skraćenica

ATP	Autonomne Trgovinske Sklonosti
CEFTA	Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini
EU	Evropska Unija
EUR	Evro
GIZ	Nemačko društvo za međunarodnu saradnju
GSP	Opšti Sistem Sklonosti
ILO	Međunarodna Organizacija Rada
ASK	Agencija za Statistiku Kosova
KATA	Alternativno Turističko Udruženje Kosova
KOTAS	Turističko udruženje Kosova
KPEP	Projekat za privatna preduzeća na Kosovu
MTI	Ministarstvo za Trgovinu i Industriju
PRO IN	Turističko udruženje PRO IN
RED	Regionalni Privredni Razvoj
RDA	Agencija za Regionalni Razvoj
SIDA	Švedska agencija za međunarodni razvoj
TAK	Poreska Uprava Kosova
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
USA	Sjedinjene Američke Države
USAID	Agencija za međunarodni razvoj Sjedinjenih Američkih Država

1. Uvod

Glavna svrha ovog izveštaja je da obezbedi profil turističkog sektora vladi Kosova u cilju pružanja podrške u oblikovanju konkretnih intervencija za razvoj turizma na Kosovu. Izveštaj detaljno, ali ne i iscrpno, prikazuje informacije i podatke koji se tiču turističkog sektora. U izradi izveštaja su korišćeni razni izvori podataka o makro i drugim preduzećima koji su prikupljeni iz raznih primarnih i sekundarnih izvora.

Podaci koje koristimo u preseku profila turističkog sektora na Kosovu potiču iz anketa koje su obavljene sa preduzećima iz turističkog sektora, postojećih zakonskih propisa i politike koji regulišu rad turističkog sektora, postojećih izveštaja i statističkih podataka o turizmu, kao i polu strukturisanih razgovora vođenih sa relevantnim zainteresovanim stranama u turističkom sektoru, zvaničnicima turističkog sektora, zvaničnicima lokalne uprave turističkog sektora, turistička udruženja, organizatori kulturnih manifestacija, stručnjaci iz oblasti turizma, itd. Od 66 anketiranih preduzeća, 45 preduzeća (68%) čine preduzeća u vlasništvu pojedinaca.

Uzorak anketiranih hotela, restorana i kafića je ograničen na opštine sa većim potencijalom za razvoj turizma, kao što su Prizren, Peć, Đakovica, Priština, Štrpce i Dragaš.¹ Što se tiče kulturnih manifestacija, muzeja i drugih kulturnih objekata, među anketirane uzorke smo uključili i dodatne opštine (Vučitrn, Gračanica, Mitrovica i Uroševac).

U konkretnom smislu, profil turističkog sektora sadrži informacije o politici, institucionalnim promenama i razvoju industrije i preduzeća. Izveštaj dopunjuje postojeće informacije i statističke podatke kako bi se predstavilo ne samo trenutno stanje u sektoru, nego i kretanja u turističkoj industriji tokom vremena (uspešnost preduzeća, uložena vrednost/proizvodnja, regionalna distribucija, broj posetilaca, itd.).

Kosovo nema direktan pristup moru, a zemlju karakteriše uglavnom brdovito-planinski teren. Međutim, Kosovo ima povoljnu klimu i višestruka prirodna, kulturna i istorijska bogatstva koji predstavljaju osnovu njegovih turističkih resursa. Privatna lica su započela gotovo sve aktuelne turističke inicijative na Kosovu. Stanovništvo ulaže investicije i radi povećanja sopstvenih prihoda, kao i kako bi doprineli razvoju turizma.²

Prema navodima izdanja „Ulaganja na Kosovu“ Ministarstva trgovine i industrije u kojem se navode neki od najvećih potencijala turističkog sektora za ulagače, Kosovo će postati važno tržište za direktna ulaganja u turizam.³

Kosovo je podeljeno na pet turističkih oblasti: (1) centralna oblast Prištine, (2) turistička oblast Albanskih Alpi (Prokletije), (3) turistička oblast Šar planine, (4) turistička oblast Kosovskopomoravskog upravnog kruga i (5) turistička oblast Mitrovice. Sve oblasti Kosova poseduju turističke vrednosti, ali se razlikuju u nivoima razvojnih resursa.

1 Kriterijumi selekcije uzeli su obzir sledeće: broj turističkih operatera, broj kulturnih i turističkih manifestacija, prirodna bogatstva i potencijal, infrastruktura i dostupnost, politika razvoja lokalnog turizma i institucionalni okvir.

2 Valdete Rexhepi: „Turizam i milenijumski ciljevi razvoja: slučaj Kosova“, objavljeno 2012. godina. Dokument na engleskom jeziku: www.ua.pt/event%5Cintur2010/ReadObject.aspx?obj=23885.

3 Republika Kosovo, Ministarstvo trgovine i industrije: „Ulaganja na Kosovu“, objavljeno 2011. godine. Dokument na engleskom jeziku: http://www.eciks.org/english/publications/InvestinginKosovo_2011_Web.pdf.

Prema podacima Poreske uprave Kosova iz 2012. godine, najveći broj preduzeća turističke industrije imaju sedišta u oblasti Prištine (36,6%), a slede Prizren (17,2%), Peć (10,1%), Gnjilane (9,3%) i ostali. Od 66 anketiranih preduzeća, 45 preduzeća (68%) čine preduzeća u vlasništvu pojedinaca, 10 (15%) čine javna preduzeća, a slede ih ostale kategorije preduzeća. Prosečni mesečni troškovi nabavki u anketiranim preduzećima su iznosili 21,214 evra (minimalni troškovi) i 32,732 evra (maksimalni troškovi) 2012. godine.

Što se tiče njihove ukupne vrednosti uložених sredstava preduzeća, većina anketiranih turističkih preduzeća je izvestila da godišnji troškovi ne prelaze 100,000 evra (85% tokom 2011. i 83,37% tokom 2012. godine). Što se tiče ukupne vrednosti izlaza u preduzećima, većina anketiranih preduzeća je izvestila da takvi godišnji troškovi ne prelaze 100,000 evra (51,5% tokom 2011. i 53,1% tokom 2012. godine). Rezultati istraživanja su pokazali da je većina preduzeća prijavila prosečne godišnje prihode koji su ostvareni tokom 2011. i 2012. godine u dve glavne kategorije, i to: između 10,001 i 50,000 evra i između 50,001 i 250,000 evra. Godine 2011. je 2,63%, a 2012. godine 2,56% preduzeća prijavilo godišnji prihod od preko milion evra.

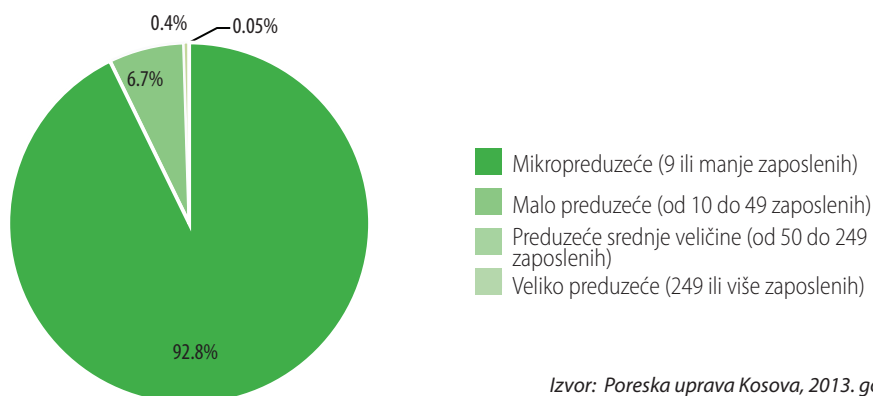
Razvoj principa rodne ravnopravnosti je od suštinskog značaja za pomaganje povećanja prihoda u celokupnom sektoru. Žene su nedovoljno zastupljene u turističkom sektoru, što je naročito simptomatično na rukovodećim položajima. Anketirana lica su izjavila da samo 9,1% žena čine deo vlasničke strukture preduzeća.

Kulturni turizam na Kosovu naročito predstavlja jedan od najvećih potencijala za razvoj. Međutim, iskorišćavanje i promovisanje ovog potencijala je veoma suženo. U raznim gradovima Kosova se održava veliki broj kulturnih manifestacija koje privlače lokalne i strane turiste. Ove manifestacije uglavnom organizuju organizacije građanskog društva i kulturni operateri. Jedna od najuticajnijih manifestacija koja se organizuje svake godine je festival filma u Prizrenu Dokufest. Statistike pokazuju da je oko 10,000 ljudi prisustvovalo prošlogodišnjem festivalu od kojih 23% stranih posetilaca. Istraživanje koje je sproveo GAP institut tokom desetog održavanja ovog festivala (2011. god.) je otkrilo da privredni uticaj Dokufesta na bruto domaći proizvod iznosi 3,1 miliona evra, a očekuje se da će ovaj broj u naredne četiri godine da poraste na 21,9 miliona evra.

2. Osnovni podaci o preduzećima

Broj registrovanih preduzeća u turističkoj industriji u 2012. je iznosio 2,089 preduzeća i to: 1,938 mikro preduzeća, 141 malih preduzeća, 9 srednjih i jedno veliko preduzeće (Slika 1).⁴

Slika 1. Raspodela preduzeća, podaci po veličini

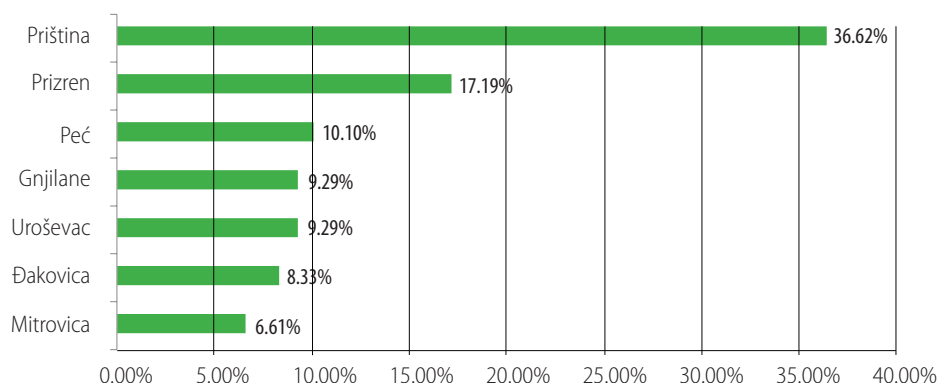

Izvor: Poreska uprava Kosova, 2013. god.

Sledeće delatnosti se smatraju delom turističke industrije: hoteli i moteli sa restoranom, hoteli i moteli bez restorana, omladinski hosteli i planinska utočišta, lokacije za kampovanje, među koje ubrajamo i lokacije za smeštaj prikolica, objekti za kratki boravak, restorani, kafici, kantine i kuhinje, putničke agencije.⁵

Najveći broj preduzeća turističke industrije ima sedište u oblasti Prištine (36,6%), a slede Prizren (17,2%) i Peć (10,1%) (Slika 2).⁶

Slika 2. Raspodela preduzeća, podaci po oblastima

Izvor: Poreska uprava Kosova, 2013. god.

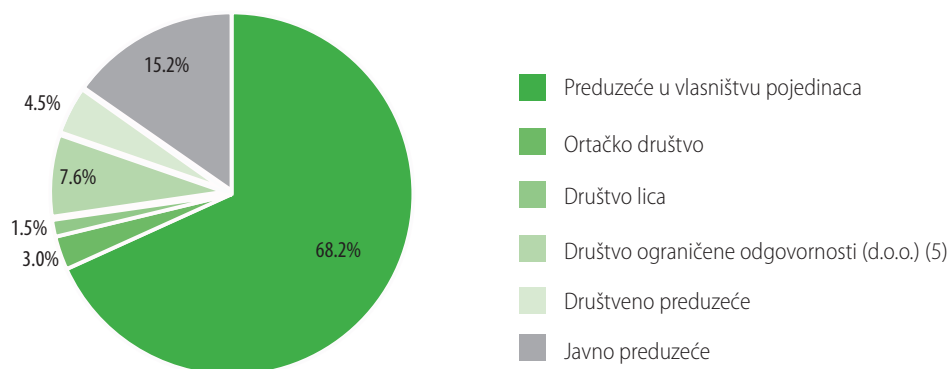
⁴ Poreska uprava Kosova, 2012. godine. Sledeće šifre delatnosti Poreske uprave Kosova su korišćene za izvođenje ovih cifara: 5511, 5512, 5530, 5540, 6010, 6021, 6023, 6210, 6220, 6330.

⁵ Međutim, sledeće delatnosti su korišćene za stvaranje statističkih podataka o turističkom sektoru Poreske uprave Kosova: hoteli i moteli sa restoranom, hoteli i moteli bez restorana, restorani, kafici, železnički saobraćaj, ostala sredstva planiranog kopnenog prevoza putnika, ostala sredstva kopnenog prevoza putnika, planirani vazdušni saobraćaj, neplanirani vazdušni saobraćaj i turističke agencije i turistički operatori odn. delatnosti za pružanje pomoći turistima.

⁶ Isto.

Od 66 anketiranih preduzeća, 45 preduzeća (68%) čine preduzeća u vlasništvu pojedinaca, 10 (15%) čine javna preduzeća, a slede ih ostale kategorije preduzeća (Slika 3). Oko 97% anketiranih vlasnika preduzeća su kosovski Albanci. Ukupno 43,8% anketiranih vlasnika preduzeća su starosne dobi između 22 i 41 godinu života, a 56,3% između 42 i 65 godina života. Anketirana lica su izjavila da samo 9,1% žena čine deo vlasničke strukture preduzeća.

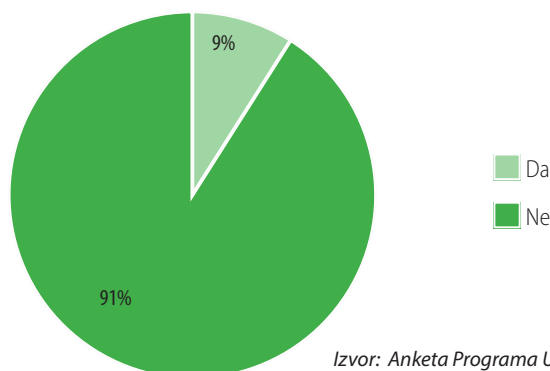
Slika 3. Raspodela preduzeća, podaci po vlasničkoj strukturi

Izvor: Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2013. god.

Zabrinjavajuću činjenicu predstavlja podatak o niskom učešću žena u ovom sektoru. Anketirana lica su izjavila da samo 9,1% žena čine deo vlasničke strukture preduzeća.

Slika 4. Da li su žene vlasnik odn. vlasnice preduzeća odn. institucija?

Izvor: Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2013. god.

Prvi dodatak: Profil uspešnog preduzeća na Kosovu⁷

Hotel i restoran

Hotel i restoran „Çarshia e Jupava“ se nalazi u Đakovici. Smatra se jednim od najuspešnijih preduzeća u toj oblasti. Ovo je porodično preduzeće koje se ovim poslom bavi preko 60 godina, počev od oca trenutnog vlasnika. Sadašnji vlasnik je jedini akcionar preduzeća, a članovi njegove uže porodice su takođe angažovani u upravljanju preduzećem. Ovo preduzeće nudi usluge smeštaja (hotel), a poseduje i restoran. Pored toga, objekt raspolaze i salom za konferencije, dok su dva nova hotelska sadržaja, vinska sala i područje za rekreaciju (fitnes i ostalo), u fazi pripreme.

Preduzeće nudi prilično konkurentne cene: noćenje košta između 40 i 80 evra. Približan iznos mesečnih rashoda preduzeća iznosi 6,000 evra, a godišnji ukupni promet od prodaje 340,000 evra. U poslednje dve godine, preduzeće je imalo u proseku 8 do 10% povećanja u ukupnom godišnjem prihodu od prodaje svake godine. U narednim godinama se očekuje 10% povećanja. Hotel predstavlja jednu od najatraktivnijih destinacija i prvi izbor stranih turista. Pored toga, hotel je domaćin mnogih dešavanja koje organizuju organizacije građanskog društva, preduzeća i vlada, u sklopu kojih se sala za konferencije, smeštaj i hrana nude u paketu. Uspeh preduzeća proizilazi uglavnom iz duge porodične tradicije kombinovane sa kvalitetom usluga koje se nude po konkurentnim i povoljnim cenama. Hotelski restoran ne prima samo turiste, nego i lokalne klijente iz Đakovice.

Ovo preduzeće broji 30 zaposlenih: 13 žena i 17 muškaraca. Apsolutna većina zaposlenih su kosovski Albanci i samo jedan radnik iz zajednice Roma, Aškalija i Egipćana. Pored toga, u zavisnosti od potrebe i sezone, preduzeće zapošljava sezonske i honorarne radnike. Među trenutno zaposlenim licima, 80% poseduje srednju stručnu spremu, 10% visoku stručnu spremu, dok preostalih 10% poseduju samo osnovni stepen obrazovanja.

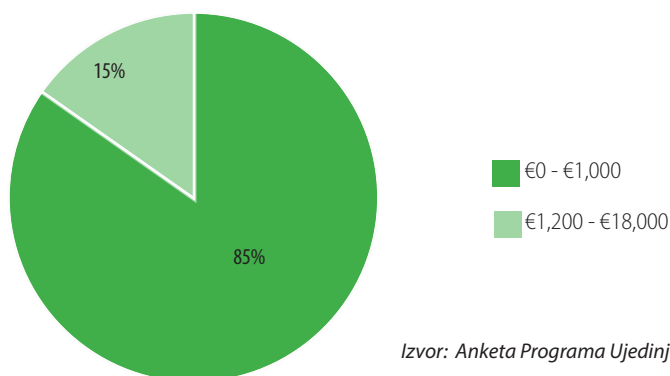
Vlasnik ističe pozitivne odnose sa lokalnim preduzećima (uglavnom sa sedištem u Đakovici) koji su glavni snabdevači preduzeća. Među oblastima koje treba poboljšati i koje bi ojačale prilike za poslovni razvoj, vlasnik naglašava javnu uslugu snabdevanja električnom energijom koja je neophodna za normalno funkcionisanje hotela i restorana. Što se tiče zakonodavne politike, vlasnik insistira na ponovnom uvođenju licenciranja i kategorizacije hotela, za koje se ranije smatralo da predstavljaju prepreke i koji su eliminisani kako bi se pružile stimulativne mere za otvaranje hotela. Na poslednjem mestu, ali ne i najmanje važno, vlasnik insistira na neophodnosti razmatranja poreza na dodatu vrednost koji se primenjuje na hotele kako bi se odrazila praksa u drugim zemljama Balkana.

⁷ Profil preduzeća izrađen korišćenjem kvalitativnih podataka iz razgovora vođenog 26. novembra 2013. godine sa Shkëlqimom Jupom, vlasnikom hotela i restorana „Çarshia e Jupave“.

3. Uložena sredstva i proizvodnja turističkih preduzeća odn. industrije

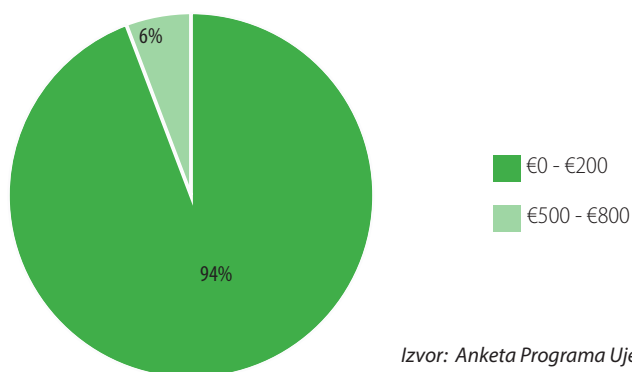
Prosečni mesečni troškovi nabavki u anketiranim preduzećima su iznosili 21,214 evra (minimalni troškovi) i 32,732 evra (maksimalni troškovi) 2012. godine. Što se tiče komunalnih troškova, 85% anketiranih preduzeća je izjavilo da plaćaju do 1,000 evra za godišnje troškove električne energije (Slika 5), 94% plaća između 500 i 800 evra godišnjih troškova za vodu (Slika 6) i oko 80% plaća do 1,000 evra za godišnje troškove goriva.

Slika 5. Prosečna cena električne energije 2012. god.

Izvor: Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2013. god.

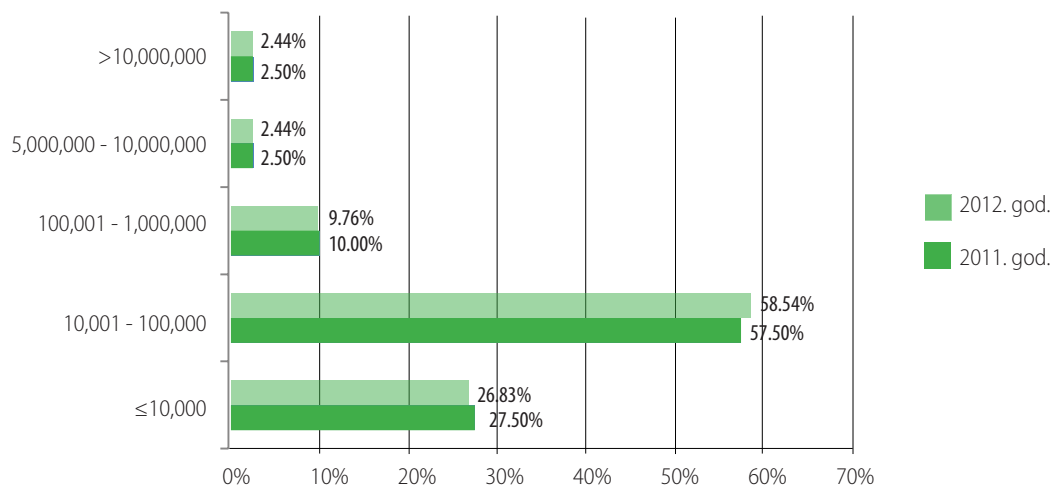
Slika 6. Prosečna cena vode 2012. god.

Izvor: Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2013. god.

Što se tiče ukupne vrednosti proizvodnje, većina anketiranih preduzeća je izjavila da takvi godišnji troškovi ne prelaze 100,000 evra (85% tokom 2011. i 83,37% tokom 2012. godine). Samo 3% preduzeća je prijavilo vrednosti proizvodnje koja prelazi 5 miliona evra (Slika 7).

Slika 7. Proizvodnja tokom 2011. i 2012. godine, podaci u evrima

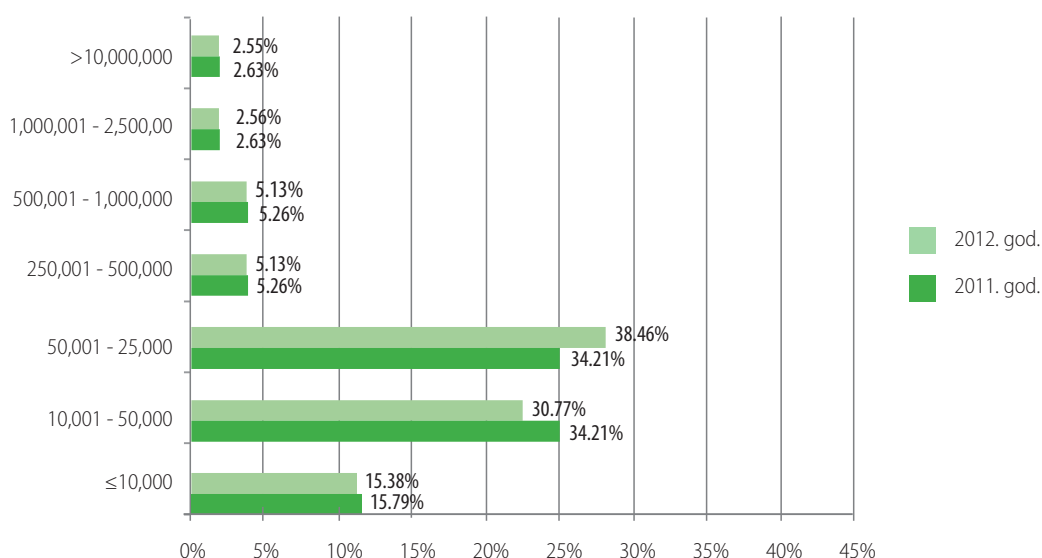
Izvor: Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2013. god.⁸

⁸ Kalkulacije odn. procenti obuhvataju samo ona preduzeća koja su pružila odgovor na ovo pitanje.

4. Uspešnost preduzeća

Rezultati istraživanja su pokazali da je većina preduzeća prijavila prosečne godišnje prihode koji su ostvareni tokom 2011. i 2012. godine u dve glavne kategorije, i to: između 10,001 i 50,000 evra i između 50,001 i 250,000 evra. Godine 2011. je 2,63%, a 2012. godine 2,56% preduzeća prijavilo godišnji prihod od preko milion evra (Slika 8).

Slika 8. Prosečni prihodi tokom 2011. i 2012. godine, podaci u evrima

Izvor: Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2013. god.

Sektor smeštaja i prehrane je 2007. godine ostvario ukupni prihod od prodaje u visini od 34 miliona evra, što je činilo 2,28% BDP-a.⁹ Međutim, zvanični podaci Agencije za statistiku Kosova pokazuju da je između 2006. i 2011. godine doprinos hotela i restorana u bruto domaći proizvod varirao između 0,7 i 1,4%.¹⁰ Ovo je dokaz o nedostatku pouzdanih podataka o turizmu i njegovom doprinosu privredi Kosova. Procenjuje se da većina prihoda od turizma dolazi od privatnih preduzeća (između 90 i 95%), dok ostatak prihoda stvaraju javna preduzeća (između 5 i 10%).¹¹

Zvanični podaci Agencije za statistiku Kosova sadrže i broj lokalnih i stranih posetilaca i njihovih noćenja u periodu između 2008. i 2012. godine. Broj posetilaca je 2012. godine povećan za 18,86% u odnosu na 2011. godinu, dok je broj noćenja u istom periodu povećan za 16,20% (Slika 9). Došlo je i do povećanja broja stranih posetilaca (60,76%), kao i povećanja broja njihovih noćenja (38,7%).¹²

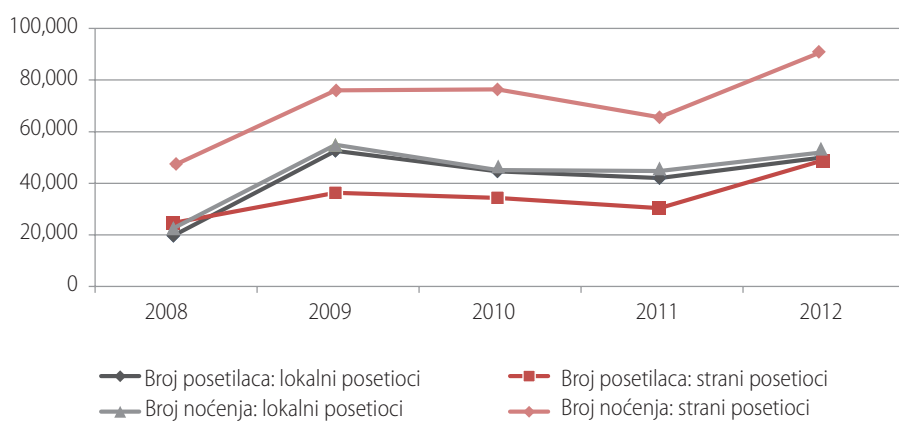
⁹ Strategija za pospešivanje ulaganja za period između 2011 i 2013. godine Agencije za pospešivanje ulaganja na Kosovu. Dokument na engleskom jeziku: http://www.invest-ks.org/repository/docs/02_Investment_Promotion_Strategy_656355.pdf.

¹⁰ Republika Kosovo, Agencija za statistiku Kosova: „Bruto domaći proizvod prema privrednim delatnostima (period između 2006. i 2011. godine)“, objavljeno 2012. godine. Dokument na engleskom jeziku: http://esk.rks-gov.net/eng/publikimet/doc_download/1059-gross-domestic-product-by-activities-2006-2011.

¹¹ Strategija za pospešivanje ulaganja za period između 2011 i 2013. godine Agencije za pospešivanje ulaganja na Kosovu. Dokument na engleskom jeziku: http://www.invest-ks.org/repository/docs/02_Investment_Promotion_Strategy_656355.pdf.

¹² Republika Kosovo, Agencija za statistiku Kosova: „Statistički podaci o hotelima“, objavljeno 2013. god. Dokument na albanskom jeziku: http://esk.rks-gov.net/publikimet/cat_view/81-hoteleria.

Slika 9. Broj (domaćih i stranih) posetilaca i njihovih noćenja u periodu između 2008. i 2012. godine

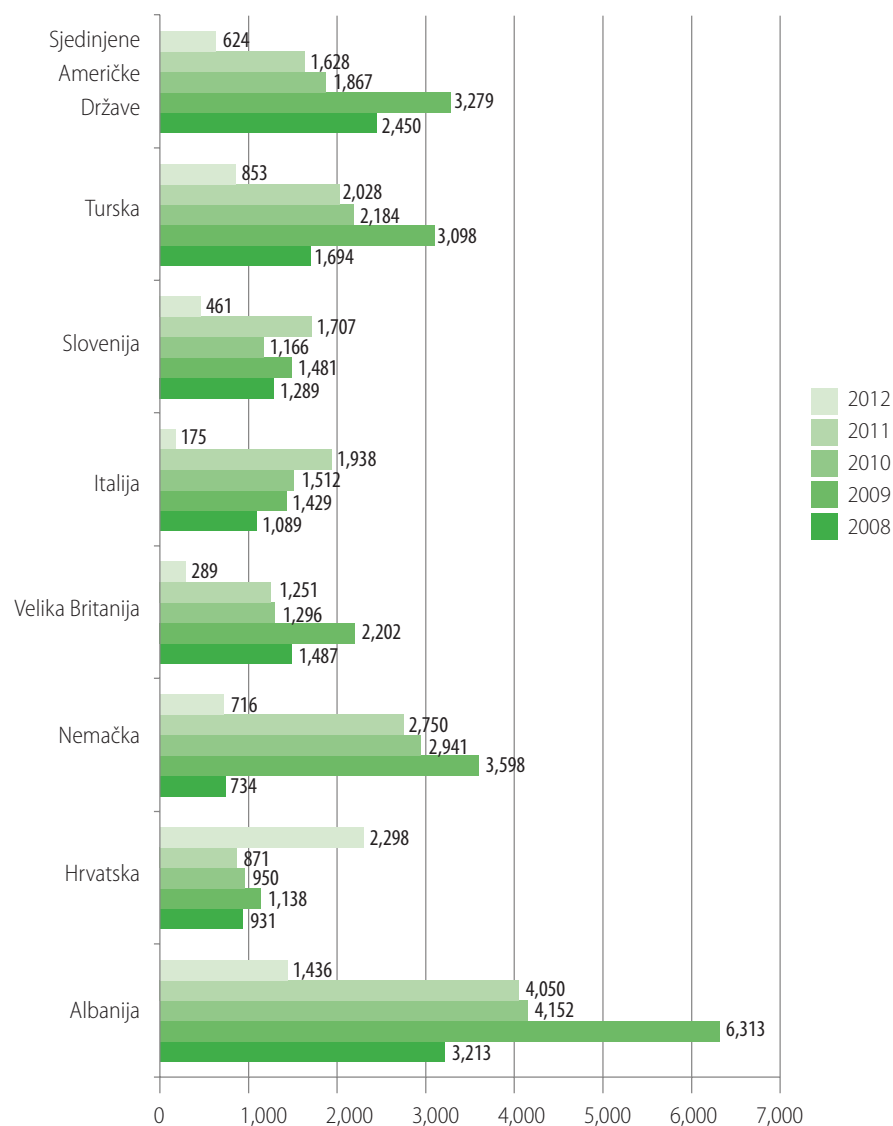

Izvor: Agencija za statistiku Kosova, 2013. god.

Prema statističkim podacima o hotelskim posetama Agencije za statistiku Kosova, strani posetiooci koji najduže borave na Kosovu dolaze iz sledećih zemalja: Albanija, Hrvatska, Nemačka, Velika Britanija, Italija, Slovenija, Turska i Sjedinjene Američke Države (Slika 10).¹³

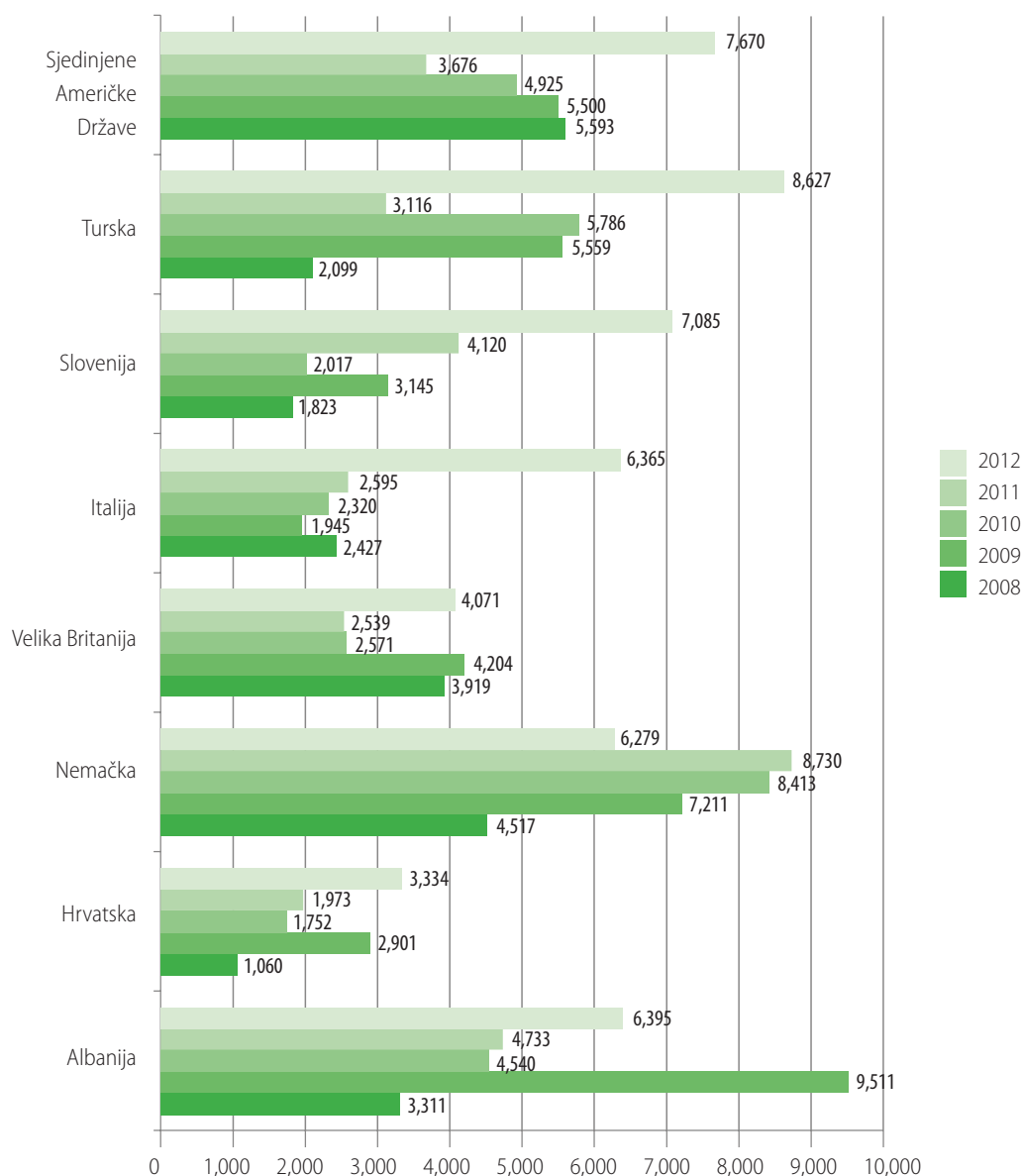
¹³ Republika Kosovo, Agencija za statistiku Kosova: „Statistički podaci o hotelima“, objavljeno 2013. god. Dokument na albanskom jeziku: http://esk.rks-gov.net/publikimet/cat_view/81-hoteleria.

Slika 10. Broj stranih turista, podaci po zemljama porekla posetilaca u periodu između 2008. i 2012. godine (prvih osam zemalja)

Izvor: Agencija za statistiku Kosova, 2013. god.

Slika 11. Broj noćenja stranih turista, podaci po zemljama porekla posetilaca u periodu između 2008. i 2012. godine (prvih osam zemalja)

Izvor: Agencija za statistiku Kosova, 2013. god.

Prema podacima Alternativnog turističkog udruženja Kosova, u prvih šest meseci 2013. godine je zabeleženo povećanje broja stranih turista od 20% u odnosu na isti period 2012. godine.¹⁴

Iako usred suštinskih promena, Kosovo se takođe nalazi i u fazi razvoja gde se turizam smatra za suštinsko sredstvo koje mu stoji na raspolaganju. Ministarstvo za trgovinu i industriju je postavilo cilj prema kojem će do 2020. godine turistički sektor da čini između 10 i 12% bruto domaćeg proizvoda Kosova. Iako je ovaj ambiciozni cilj ohrabrujući, takođe pokreće niz pitanja, među kojima i da li Kosovo poseduje potrebna sredstva, infrastrukturu i kapacitete za ispunjenje tog cilja, a da ne pominjemo dugoročnu viziju i stabilnu i održivu strategiju.¹⁵

¹⁴ Razgovor vođen 19. novembra 2013. godine sa Bakijem Hotijem, direktorom Alternativnog turističkog udruženja Kosova.

¹⁵ Savet Evrope: „Dilema: korišćenje kulturnog nasleđa za turizam ili korišćenje turizma za zaštitu i održavanje kulturnog nasleđa?“ Dokument na engleskom jeziku: <https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/.../PejaHeritageArticle.pdf>

5. Trgovinski propisi i slobodna trgovina

Kosovo se karakteriše kao teritorija sa liberalnim trgovinskim režimom sa opštim carinskim dažbinama koji se kreću od 10% na uvoze i 0% na izvoze.

Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini predstavlja trgovinski sporazum između zemalja Balkana i jugoistočne Evrope koje nisu članice Evropske unije. Sporazum je nekada obuhvatao Bugarsku, Hrvatsku, Češku Republiku, Mađarsku, Poljsku, Rumuniju, Slovačku i Sloveniju, ali je njihovo članstvo okončano nakon što su postale članice Evropske unije. Trenutno, sporazum uključuje Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju, Moldaviju, Crnu Goru, Srbiju i Kosovo.¹⁶

Kosovo ima ne recipročni, bescarinski trgovinski režim sa tržištem Evropske unije koji počiva na principima autonomne trgovinske sklonosti Evropske unije u skladu sa Rezolucijom Saveta Evropske unije (ATP) (2007/2000).¹⁷ Pored toga, Kosovo uživa privilegije opšteg sistema sklonosti vlade Sjedinjenih Američkih Država što mu daje bescarinski pristup američkom tržištu (sa ograničenjima koja važe za ograničeni broj proizvoda). Proces izvoza, prema navodima Ministarstva za trgovinu i industriju, je sledeći: preduzeća odn. lica koja se bave izvozom trebaju da poseduju odgovarajuću dokumentaciju u skladu sa sledećom pravno-formalnom regulativom: Zakonikom o carini i akcizama Kosova, Zakonom o međunarodnoj trgovini i Administrativnom uputstvu 01/2011. Od 2011. godine za izvoz su potrebna sledeća dokumenta: (1) jedinstvena carinska deklaracija, (2) faktura i (3) uverenje o poreklu (odn. Sertifikat EUR 1).

Ministarstvo za trgovinu i industriju je potpisalo sporazume o razvoju turizma sa Albanijom (2006. god.), Bivšom Jugoslovenskom Republikom Makedonijom (2013. god.), a trenutno je u procesu potpisivanja takvog sporazuma sa Crnom Gorom. Pored turističkih sporazuma, Kosovo i Makedonija su osnovali zajedničku komisiju za preko graničnu saradnju koja posebnu pažnju posvećuje turizmu.¹⁸

¹⁶ Internet stranica Centralnoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini: <http://www.cefta.int/>.

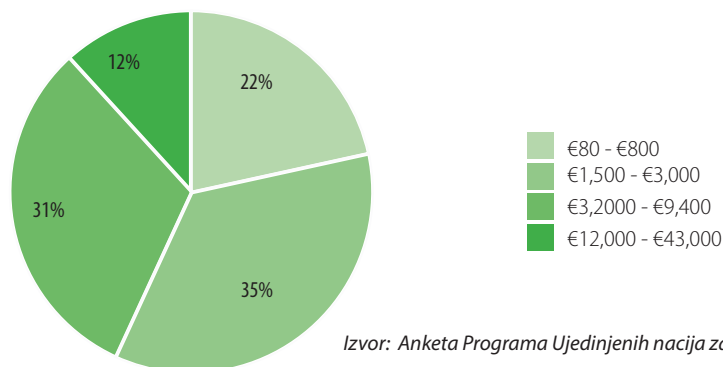
¹⁷ Agencija za pospešivanje ulaganja na Kosovu. Dokument na engleskom jeziku: <http://www.invest-ks.org/en/General-Publications>.

¹⁸ Razgovor vođen 25. novembra 2013. godine sa zvaničnikom Ministarstva za trgovinu i industriju.

6. Zaposlenje i ljudski kapaciteti u turističkim preduzećima odn. industriji¹⁹

Ukupan broj zaposlenih muškaraca u anketiranim preduzećima je 2011. godine iznosio 929 (oko 15% po preduzeću), a ukupan broj zaposlenih žena 302 (oko 7% po preduzeću). Ove cifre su delimično smanjene 2012. godine kada su preduzeća prijavila ukupno 912 zaposlenih muškaraca i 274 zaposlenih žena. Tokom 2012. godine, skoro 24% preduzeća je zapošljavalo osoblje nealbanske etničke pripadnosti. Samo 22% anketiranih preduzeća je izjavilo da zaposlenima isplaćuju prosečne mesečne plate u visini između 80 i 800 evra, 35% preduzeća je izjavilo da isplaćuju prosečne mesečne plate u visini između 1,500 i 3,000 evra, 31% između 3,200 i 9,400 evra, dok je 12% preduzeća izjavilo da zaposlenima isplaćuju prosečne mesečne plate u visini između 12,000 i 43,000 evra.

Slika 12. Prosečni troškovi isplate mesečnih plata, podaci za 2012. god.

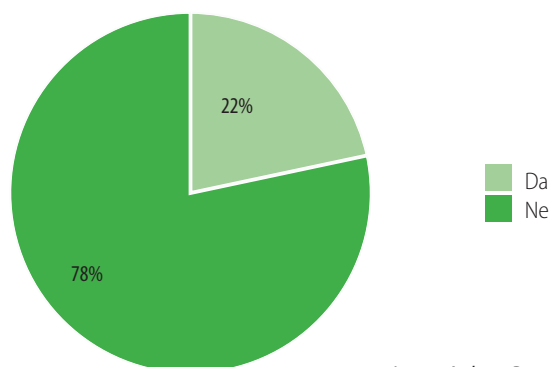

Izvor: Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2013. god.

Većina zaposlenih u turističkom sektoru poseduje srednju školsku spremu. Oko 27% preduzeća izjavljuje da zapošljavaju 5 ili više muškaraca sa visokom školskom spremom, a 26% da zapošljavaju 5 ili više žena sa visokom školskom spremom. Od anketiranih preduzeća, 22% svojim zaposlenima nudi obuku na poslu (Slika 13).

¹⁹ Poreska uprava Kosova takođe pruža podatke o prosečnom broju zaposlenih u preduzećima. Međutim, ovi podaci se smatraju nepouzdanim zbog nedovoljnog prijavljivanja radnika, pa se u ovom izveštaju navode samo podaci koji su dobijeni iz ankete.

Slika 13. Obuka na poslu za zaposlene

Izvor: Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2013. god.

Što se tiče poteškoća sa ljudskim resursima u turističkom sektoru, preduzeća su istakla sledeće probleme: nedostatak kvalifikovanih i stručnih radnika (oko 50% preduzeća je istaklo ovaj problem), visoke troškove zaposlenja kvalifikovanih i stručnih radnika (skoro 50% preduzeća smatra ovo problemom), manjak maturanata srednjih stručnih škola koji su pogodni za rad u sektoru (53%), visoke troškove zaposlenja maturanata srednjih stručnih škola koji su pogodni za rad u sektoru (50%), manjak maturanata škola visokog obrazovanja koji su pogodni za rad u sektoru (55%) i visoke troškove zaposlenja maturanata škola visokog obrazovanja koji su pogodni za rad u sektoru (skoro 50% preduzeća).

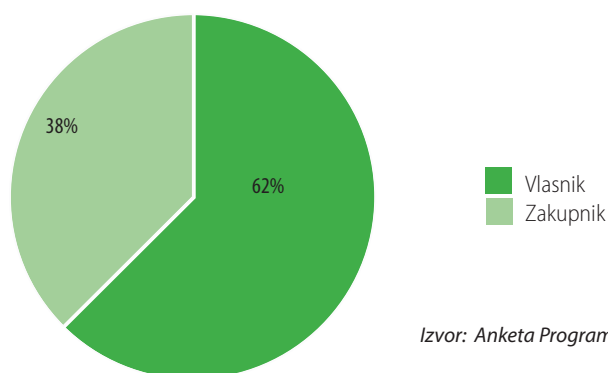
6.1. Propisi o radu na Kosovu

Kosovo ima veoma fleksibilno tržišta rada, niske poreze i prilagodljivo je u pogledu zapošljavanja i otpuštanja radnika. Sistem stope poreza na dohodak fizičkih lica na Kosovu se ubraja u red progresivnog poreskog sistema i kreće se između 0 i 10%. Pored toga, poslodavci odvajaju samo 5% ukupnih prihoda zaposlenih za penzione doprinose (zaposleni izdvajaju narednih 5% prihoda). Minimalna plata na Kosovu je uvedena 2011. godine i iznosi 170 evra ili 130 evra za osobe starije dobi ispod 35 godina života. Od 2011. godine, radni odnosi su regulisani Zakonom 03/L-212 o radu koji se oslanja na konvencije Međunarodne organizacije rada, pravne regulative Evropske unije, kao i osnovne principe slobodnog tržišta rada i privrede. Od 2013. godine, zaštita zdravlja i bezbednost na radu su regulisani Zakonom 04/L-161 o zaštiti zdravlja i bezbednosti na radu.

7. Aktiva, tehnologija i ulaganja

Oko 38% anketiranih preduzeća poseduje sopstveni radni prostor, dok ostatak preduzeća vrši poslove u iznajmljenom prostoru (Slika 14). Prosečna vrednost radnog prostora u vlasništvu preduzeća iznosi oko milion evra. Više od polovine preduzeća (53,6%) je izvestilo da poseduju zemljište, a prosečna vrednost zemljišta u vlasništvu preduzeća iznosi tek iznad 360,000 evra. Više od 90% preduzeća poseduje mašine i opremu (tehnologija) čija se prosečna vrednost procenjuje na oko 315,000 evra.

Slika 14. Preduzeća koja poseduju odn. zakupljuju radni prostor

Izvor: Anketa Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2013. god.

Jedna trećina ispitanika tvrdi da su vršili ulaganja u nove proizvode ili usluge tokom 2012. godine pri čemu se prosečna vrednost ulaganja kretala u visini oko 76,000 evra. Pored toga, jedna petina preduzeća je izjavila da primenjuju inovativne promene korišćenjem nove tehničke i programske opreme. Oko 15% preduzeća je u smislu inovativnih praksi navelo marketing, dizajn i promociju proizvoda.

7.1. Patentiranje, trgovačke marke i industrijski dizajn

Prava intelektualne svojine su administrirana i registrovana u Agenciji za industrijsku svojinu koja deluje unutar Ministarstva za trgovinu i industriju.

Trgovačke marke: su regulisane Zakonom o trgovačkim markama (Zakon Br. 04/L-026). Vlasnik trgovačke marke će, nakon registracije, imati ekskluzivna prava nad registrovanim proizvodima i uslugama. Vlasnik trgovačke marke ima pravo da zabrani trećim licima upotrebu trgovačke marke bez njegovog odobrenja.

Ova prava se odnose na: pravo korišćenje trgovačke marke, pravo na ovlašćenje drugoga da koristi trgovačku marku ili pravo na dobijanje pravnog leka za kršenje odredaba o korišćenju trgovačke marke. Trgovačke marke se registruju na period od 10 godina i može se obnoviti na neograničeno vreme.

Industrijski dizajn: je regulisan Zakonom o industrijskom dizajnu (Zakon Br. 04/L – 028). Ovim zakonom je zaštićen dizajn do te mere da se smatra inovacijom i ima poseban karakter. Zaštita industrijskog dizajna važi za period 5 godina i može se produžiti najduže do 25 godina.

Patenti: su regulisani Zakonom o patentima (Zakon Br. 04/L-029). Patent se izdaje ukoliko je pronalazak nov, poseduje određeni nivo noviteta i može se primeniti u industriji. Pravo na patent se odobrava u trajanju od 20 godina.

8. Javne institucije i poslovna sredina

Odeljenje za turizam Ministarstva za trgovinu i industriju Kosova je odgovorno za turistički sektor. Dužnosti, odgovornosti, organizacija i rad ovog odeljenja su regulisani podzakonskim aktom o organizaciji i unutrašnjoj sistematizaciji Ministarstva. Zakon o turizmu predviđa uspostavljanje Saveta za turizam Kosova. Dužnosti i odgovornosti Saveta uključuju predlaganje politike i planova za razvoj i promovisanje turizma, savetovanje i davanje preporuka Ministarstvu i izrada standarda i etičkog kodeksa za registrovane subjekte. Savet treba da se sastoji od jednog (1) predstavnika Ministarstva, tri (3) predstavnika vlade i tri (3) predstavnika turističkih udruženja, opština i nezavisnih stručnjaka.²⁰ Prema rečima Načelnika

Odeljenja za turizam „Savet je u prvoj fazi da postane funkcionalan, članovi su imenovani, a interni poslovnik je u procesu usvajanja“.²¹

U proteklih nekoliko godina je bilo pokušaja da se unapredi institucionalni okvir za turizam na lokalnom nivou upravljanja. Nekoliko opština su uključile turizam u strateške planove razvoja, dok su, u organizacionom smislu, u određenim opštinskim odeljenjima, uglavnom onima koji se bave privrednim razvojem, kreirani položaji za pitanja turizma. Nedavno je opština Prizren otišla toliko daleko da je oformila novu jedinicu pod nazivom Turizam i privredni razvoj.²²

²⁰ Službeni list Kosova, Zakon o turizmu, 10. maj 2013. godine: <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Zakon%20o%20turizmu.pdf>.

²¹ Razgovor vođen 25. novembra 2013. godine sa zvaničnikom Ministarstva za trgovinu i industriju.

²² Odeljenja u opštini Prizren: <http://kk.rks-gov.net/prizren/Municipality/Drejtoret.aspx?lang=sr-Latn-CS>.

9. Zakonski propisi i sprovođenje zakona

Osnovni zakonodavni akt koji reguliše turističku industriju na Kosovu je Zakon o turizmu (Zakon Br. 04/L-176) koji je stupio na snagu 10. maja 2013. godine. Novi zakon pokušava da izvrši liberalizaciju industrije uvodeći logiku slobodnog tržišta i dobrovoljne odredbe za preduzeća (licence i kategorizacija). Ovim zakonom se reguliše odnos između javnih institucija i privatnih subjekata, fizičkih i pravnih lica i građana i stranaca koji obavljaju turističke delatnosti. Zakon definiše prava i obaveze lica koji deluju u oblasti turizma, u skladu sa standardima koji su utvrđeni zakonskom regulativom. Pošto je ovaj zakon zamenio stari zakon i uveo novi koncept razvoja turizma, vlada trenutno radi na sprovođenju ključnih odredaba novog zakona.

Određeni broj drugih zakona reguliše turističku industriju u određenim oblastima poslovanja i na mestima gde se ne-turistička tematika tiče turističkog sektora, kao što su: zaštita potrošača, smeštajne takse, kulturno nasleđe, infrastruktura, zaštita prirode, poljoprivredni proizvodi, itd. Zakon o boravišnoj taksi u hotelima i turističkim objektima predviđa da lica koji koriste usluge smeštaja u hotelima i turističkim objektima trebaju da uplate poreze na takve usluge i dodaje da se takav porez obračunava kao postotak (%) cene usluge noćenja (koja je takođe uređena podzakonskim aktom Ministarstva za trgovinu i industriju).²³

²³ Službeni list Kosova, Zakon o boravišnoj taksi za usluge smeštaja u ugostiteljskim i turističkim objektima, 7. januar 2009. godine: http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=318&Itemid=28&lang=sr.

10. Turistička poslovna udruženja

Na Kosovu postoji i deluje nekoliko turističkih udruženja. Turističko udruženje Kosova je nevladina organizacija koja je osnovana slobodnom voljom članova u cilju podrške za razvoj obostrano korisnih turističkih i srodnih sektora, programa i inicijativa koje se sprovode na svim nivoima na Kosovu. U cilju podrške razvoju turističke industrije na Kosovu i ispunjenju svojih ciljeva, Turističko udruženje Kosova sarađuje i koordiniše svoje delatnosti sa drugim udruženjima i organizacijama na Kosovu i inostranstvu čije su delatnosti srodne sa turističkim delatnostima.²⁴

Udruženje za alternativni turizam na Kosovu je nedavno osnovano neprofitno turističko udruženje čiji je zadatak da doprinese razvoju turističkog sektora na Kosovu. Udruženje za alternativni turizam na Kosovu je snažno predano radu na razvoju ruralnog, kulturnog i planinskog turizma, koordinaciji delatnosti između turističkih operatera, putničkih agencija i hotela, očuvanju kulturnog nasleđa, borbi protiv podložnosti direktnim stranim ulaganjima u turistički sektor i organizovanju različitih delatnosti među koje ubrajamo i sajmove turizma, turističke konferencije i obuke.²⁵ Udruženje za alternativni turizam na Kosovu trenutno broji 146 članova (hoteli, putničke agencije, turistički operateri, preduzeća za prevoz robe i putnika, turistički stručnjaci i druge institucije), a bavi se i koordinacijom poslova Saveta hotela Kosova.²⁶

Turističko udruženje južne oblasti predstavlja zajedničku inicijativu između Regionalne agencije za razvoj Jug i opštine Prizren. Udruženje pruža usluge za turističke subjekte tako što služi kao domaćin foruma za razmenu i zalaže se za rešavanje izazova sa kojima se suočavaju preduzeća. U isto vreme, udruženje nudi usluge izgradnje kapaciteta usmeravanjem na razvoj lokalnih preduzeća, jačanje njihovih stručnih kapaciteta i integrisanje turizma u dnevni red lokalnog privrednog razvoja. Posebna pažnja se posvećuje razmeni iskustava sa regionalnim vršnjacima u oblasti gastronomije, hotela, vodiča, vina i slično. Pored toga, udruženje obezbeđuje sredstva za razvoj seoskog turizma angažovanjem zajednice u pružanje usluga posetiocima.²⁷

Udruženje PRO IN je osnovano 2012. godine sa ciljem da promoviše lokalno proizvedenu hranu i piće. Udruženje je aktivno u patentiranju ovih proizvoda, kao i u izgradnji kapaciteta osoblja koje radi u hotelima i restoranima. Udruženje broji 2,500 članova pojedinca i 120 preduzeća iz svih delova Kosova. Udruženje radi na uspostavljanju strukturisane saradnje sa lokalnim i centralnim vlastima na Kosovu što čini neophodan preduslov za rešavanje izazova sa kojima se suočavaju određena preduzeća.²⁸

Turističko udruženje PRO IN broji 2,500 pojedinačnih članova.

²⁴ Internet stranica Turističkog udruženja Kosova: <http://www.balkanalliance.org/kotas.php>.

²⁵ Internet stranica Udruženja za alternativni turizam na Kosovu: <http://www.kata-ks.org/About%20Us.html>.

²⁶ Razgovor vođen 19. novembra 2013. godine sa Bakijem Hotijem, direktorom Udruženja za alternativni turizam na Kosovu.

²⁷ Razgovor vođen 27. novembra 2013. godine sa Bajramom Bashom, direktorom turističkog udruženja regije Jug.

²⁸ Razgovor vođen 21. novembra 2013. godine sa Afrimom Fushticom i Xhevdetom Hisenijem, šefovima udruženja PRO IN.

11. Stimulativne mere i spisak potrebnih licenci i dozvola

Ranije spomenuti Zakon o turizmu je usvojen sa ciljem da ponudi stimulativne mere za sve koji su uključeni u rad turističke industrije uklanjanjem uslova za dobijanje određenih licenca i dozvola. U članu 6 Zakona se navodi da se sva pravna i fizička lica koja posluju u oblasti turizma mogu dobrovoljno registrovati u Odeljenju za turizam Ministarstva za trgovinu i industriju.²⁹ Pored toga, zakon predviđa da će Ministarstvo za trgovinu i industriju, u saradnji sa Savetom za turizam Kosova, razviti dobrovoljni sistem za kategorizaciju smeštaja na osnovu standarda u skladu sa međunarodnim sistemom koji je na raspolaganju onima koji se registruju.³⁰ Licence i kategorizacija su bile obavezne za turistička preduzeća (uglavnom ona koja se bave smeštajem), ali je novi zakon uveo princip dobrovoljne registracije i kategorizacije. Neka preduzeća ispituju nove standarde i razmatraju mogućnost vraćanja pređašnjih odredaba i uvrštavanjem licenci i kategorizaciju u obavezne uslove.³¹ Ovi zahtevi su usledili zbog prakse pojedinačne kategorizacija hotela koja, prema navodima ključnih aktera, remeti pošteno tržišno natjecanje u sektoru.

11.1. Stavovi preduzeća o upravljanju

Samo 15% preduzeća smatra da su porezi koji se primenjuju na ovaj sektor vrlo visoki, dok oko 80% anketiranih preduzeća smatra da su umereni ili donekle visoki. Pored toga, više od polovine preduzeća smatra da je Poreska uprava Kosova umereno efikasna, dok 62% ispitanika smatra da su Carine Kosova umereno ili donekle efikasne. Nadalje, polovina anketiranih preduzeća smatra da je donekle teško dobiti finansijska sredstva za turistički sektor, dok 35% smatra troškove finansiranja (nivo kamatnih stopa) donekle visokim.

Više od polovine preduzeća smatra da je Poreska uprava Kosova umereno efikasna.

11.2. Strateški pristup

Što se tiče centralne i lokalne politike, turizam tek treba da dobije zasluženu pažnju nadležnih institucija, posebno s obzirom da je Ministarstvo za trgovinu i industriju postavilo cilj prema kojem će do 2020. godine turistički sektor da čini između 10 i 12% bruto domaćeg proizvoda Kosova. Najveći izazov za razvoj turizma, prema sektorskim stručnjacima, leži u činjenici da je turizam izostavljen iz prioriternih oblasti dnevnog reda za širi razvoj Kosova.³² Stoga, Kosovo treba da ima koherentnu strategiju za razvoj turizma koja će omogućiti paralelno upravljanje resursima i razvoj održivog turizma.

²⁹ Službeni list Kosova, Zakon o turizmu, 10. maj 2013. godine: <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/Zakon%20o%20turizmu.pdf>

³⁰ Isto.

³¹ Razgovor vođen 25. novembra 2013. godine sa zvaničnicima Ministarstva za trgovinu i industriju.

³² Razgovor vođen 21. novembra 2013. godine sa Zekom Çekuom, stručnjakom iz oblasti turizma.

Međutim, to podrazumeva da je uz vlasti, učešće lokalnog stanovništva, u svojstvu posrednika između privatnih preduzeća i vlade, od suštinskog značaja za zaštitu prirodnih bogatstava i životne sredine u celini.³³

Pored toga, relevantne vladine institucije trebaju da prošire napore kako bi se sistematski identifikovala područja turističkog potencijala i odredile njihove prednosti i slabosti. Ovaj proces će utrti put ka stvaranju strateškog plana za turizam, identifikovati i istaknuti konkretne turističke destinacije, odrediti marketinške strategije za unapređenje turizma i odrediti principe glavnog plana za razvoj turizma u regionima i teritoriji Kosova u celini. Iako je Ministarstvo za trgovinu i industriju izradilo nacrt dokumenta, strategija turističkog sektora tek treba da bude usvojena.³⁴ Ova strategija je preduslov za razvoj turističkog sektora, a prilikom usvajanja takvog dokumenta, potrebno je naglasiti oblasti sa najvećim potencijalom za razvoj, kao što su Prizren, Peć, Priština i Đakovica.

„Mora se prepoznati da Kosovo ima tradiciju turizma još od osamdesetih godina prošlog veka. Međutim, zbog dvadesetogodišnjeg i aktuelnog perioda političkih previranja, [Kosovo] je stagniralo i ne može da prati svetska dešavanja u turističkoj industriji. Ispostavilo se da postojanje turističkog proizvoda Kosova ne može da se ignoriše, ali je neophodno da se ispituju evidentirana i kategorizovana sredstva i, uz pomoć marketinga i njegovih instrumenta, donese plan i strategija za najbolje sektorske performanse raspoložive ponude na domaćem i međunarodnom tržištu turizma.“³⁵ Do sada je veliki broj inicijativa za razvoj turizma sproveden na centralnom i lokalnom nivou, uglavnom putem pomoći od donatora (Nemačko društvo za međunarodnu saradnju, Švedska agencija za međunarodni razvoj, Care International, Program za privatna preduzeća na Kosovu Agencije za međunarodni razvoj Sjedinjenih Američkih Država) i javnih i privatnih preduzeća na Kosovu. Iako se čini da su ove inicijative pojedinačno uspešne u malom obimu, takođe se čini da je njihov potencijalni uticaj na održivi razvoj sprečen uglavnom zbog uskog i ne raznovrsnog usmeravanja na lokalni privredni razvoj i očuvanje životne sredine. U konkretnom smislu, ove inicijative nisu povećale ukupan broj turista i nisu se usmerile na lokalne destinacije jer se nije pristupilo njihovom kolektivnom plasiranju na tržište u svojstvu zajedničkog proizvoda. To je neophodno ukoliko akteri žele da Kosovo postane konkurentno na globalnom tržištu turizma.³⁶

Ukupno gledano, projekti međunarodnih organizacija i lokalnih organizacija građanskog društva jesu do određene mere popunile prazninu koju je ostavila vlada kako bi odgovorno upravljali sektorom. Međutim, većina projekata su se oslanjali na modele iz uvoza i nedostajala im je pravilna kontekstualizacija sa lokalnim uslovima i kapacitetima.³⁷

33 Valdete Rexhepi: „Turizam i milenijumski ciljevi razvoja: slučaj Kosova“, objavljeno 2012. godina. Dokument na engleskom jeziku: www.ua.pt/event%5Cintur2010/ReadObject.aspx?obj=23885.

34 Razgovor vođen 19. novembra 2013. godine sa zvaničnicima Ministarstva za trgovinu i industriju.

35 Fatos Ukaj: „Koncept marketinga u svojstvu sredstva za razvoj turizma na Kosovu“, objavljeno 2010. godine. Dokument na engleskom jeziku: http://mpr.a.ub.uni-muenchen.de/21720/1/MPRA_paper_21720.pdf.

36 Strategija za pospešivanje ulaganja za period između 2011 i 2013. godine Agencije za pospešivanje ulaganja na Kosovu. Dokument na engleskom jeziku: http://www.invest-ks.org/repository/docs/02_Investment_Promotion_Strategy_656355.pdf.

37 Razgovor vođen 21. novembra 2013. godine sa Zekom Çekuom, stručnjakom iz oblasti turizma.

12. Kultura i turizam: potencijal u porastu

„Pravilno i održivo rešenje se oslanja na razvoj i promociju lokalnog turizma i zasniva se na lokalnim resursima, na radu lokalnih ljudi koji su uključeni u proces donošenja odluka i koji imaju direktnu korist od ishoda odn. zarade. U idealnim uslovima, ovo se sprovodi razmišljanjem na globalan način i delovanjem na lokalnom nivou jer su lokalne tradicije i kulturni identitet od suštinskog značaja za zajednice na Kosovu.“³⁸

12.1. Festivali i kulturne manifestacije

U raznim gradovima Kosova se održava veliki broj kulturnih manifestacija koje privlače lokalne i strane turiste. Ove manifestacije koje privlače lokalne i strane turiste uglavnom organizuju organizacije građanskog društva i kulturni operateri.

Festival filma u Prizrenu **Dokufest** je jedna od najuticajnijih manifestacija koja se organizuje svake godine. Statistike govore da je prošlogodišnjem festivalu prisustvovalo oko 10,000 ljudi od kojih 23% stranih posetilaca.³⁹ Istraživanje koje je sproveo GAP Institut tokom desetog održavanja ovog festivala (2011. god.) je otkrilo da privredni uticaj Dokufesta na bruto domaći proizvod iznosi 3,1 miliona evra, a očekuje se da će ovaj broj da poraste na 21,9 miliona evra u naredne četiri godine.⁴⁰ Među direktne užitnike festivala na nivou grada ubrajamo preduzeća kao što su kafići, hoteli, restorani, kao i avio-kompanije, banke i preduzeća za telekomunikaciju.

Privredni uticaj Dokufesta u naredne četiri godine: 21,9 miliona evra.

Slične kulturne manifestacije se organizuju i u drugim gradovima na Kosovu. Među njima su Green Fest u Mitrovici, festival „U park“ u Peći, *Tour de Kosovo* u različitim gradovima, Anibar u Peći, NGOM Fest u Prizrenu, Skena UP u Prištini, itd.

Muzički festival **Green Fest** predstavlja jedan od najatraktivnijih događaja za balkansku publiku, naročito mlade ljude. Ova manifestacija se organizuje u Mitrovici i nudi jedinstvene elemente atrakcije međunarodnoj publici, s obzirom na političku specifičnost grada (Mitrovica je etnički podeljen grad). Ovo je jedna od retkih kulturnih delatnosti koja se nudi stranim posetiocima, ali se pokazalo da je i atraktivan festival.⁴¹ Festival „U Park“ se organizuje kako bi se unapredili umetnički, prirodni i turistički potencijali oblasti Peć. Organizatori festivala svake godine odaberu datum u junu i izaberu park u kojem će se održavati nastupi. Pored toga, posetiocima u ponudi stoje i biciklističke posete i druge delatnosti koje se organizuju u saradnji sa turističkim operaterima.⁴²

38 Savet Evrope: „Dilema: korišćenje kulturnog nasleđa za turizam ili korišćenje turizma za zaštitu i održavanje kulturnog nasleđa?“ Dokument na engleskom jeziku: <https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/.../PejaHeritageArticle.pdf>.

39 Razgovor vođen 15. novembra 2013. godine sa Erolom Bilibanijem, izvršnim direktorom Dokufesta.

40 GAP Institut: „Privredni uticaj Dokufesta“, objavljeno 2011. god. Dokument na engleskom jeziku: http://www.institutigap.org/documents/22462_TheEconomicImpactofDokuFest.pdf.

41 Razgovor vođen 29. oktobra 2013. godine sa Lulzimom Hotijem, izvršnim direktorom „7 Arte“.

42 Razgovor vođen 30. oktobra 2013. godine sa Gentom Gorancijem, predstavnikom festivala „U park“.

Tour de Kosovo je još jedna atraktivna turistička manifestacija koja se služi alternativnim turističkim pristupom (biciklizam) za unapređenje kulturne i prirodne baštine Kosova. Broj domaćih i stranih učesnika ovog skupa se stalno povećava (100 učesnika 2008. godine i preko 900 učesnika 2013. godine).⁴³ S druge strane, 2013. godine će se održati četvrti festival animiranog filma Anibar koji će ugostiti preko 4,000 posetilaca. Broj prijava za učestvovanje na festivalu se povećao za 200%, a većina prijava je došla od stranih filmskih stvaralaca.⁴⁴ Anibar takođe nudi posebne programe obilaska kulturnog i prirodnog nasleđa u oblasti Peć.

Učesnici Tour de Kosova: 100 učesnika 2008. godine i preko 900 učesnika 2013. godine.

Muzički festival **NGOM Fest** se svake godine održava u Prizrenu. Ovaj festival okuplja nekoliko desetina muzičkih bendova i didžejeva iz celog sveta, a privlači hiljade posetilaca sa Kosova, regiona i šire (veruje se da je preko 6,000 posetilaca ugošćeno 2013. godine). Lokalne vlasti su nagradile ovaj festival kao najmasovnije posećenu kulturnu manifestaciju godine.⁴⁵ Nadalje, Priština je domaćin brojnih kulturnih manifestacija koje se održavaju tokom godine. Jedna je od najuspešnijih manifestacija u smislu privlačenja turista je filmski i pozorišni festival Skena UP koji je za 11 godina uspešnog organizovanja uspeo da dovede u Prištinu hiljade turista iz celog sveta.⁴⁶

Ukupno 6,000 posetilaca je 2013. godine učestvovalo na NGOM Festu.

Jedna od uspešnih inicijativa iz polja kulturnog turizma koju vredi naglasiti je sprovedena u Prizrenu tokom 2013. godine. Naime, Mreža kulturnih organizacija Prizrena koja okuplja preko 25 lokalnih kulturnih organizacija građanskog društva je napravila kulturni kalendar grada.⁴⁷ Na ovom kalendaru se navode sve kulturne, prirodne, omladinske i druge turističke atrakcije i manifestacije koji se održavaju na teritoriji opštine tokom cele godine. Kalendar se razglašava putem različitih konvencionalnih kanala i društvenih mreža, a predstavlja konkretan pokušaj strukturiranja kulturne i turističke ponude grada.

⁴³ Razgovor vođen 11. novembra 2013. godine sa Enesom Toskom, upravnikom programa organizacije Kulturne baštine bez granica.

⁴⁴ Razgovor vođen 6. novembra 2013. godine sa Vullnetom Sanajom, direktorom Anibar Festivala.

⁴⁵ Razgovor vođen 29. oktobra 2013. godine sa Ardianom Kazazijem, izvršnim direktorom NGOM-a.

⁴⁶ Razgovor vođen 4. novembra 2013. godine sa Hanom Qenom, zaposlenikom festivala Skena UP.

⁴⁷ Mreža kulturnih organizacija u Prizrenu, Kulturni kalendar za 2013. godinu. Dokument na albanskom jeziku: <http://rrok-pz.net/kalendari/>.

13. Institucionalne podrške

Nivo saradnje između lokalnih i centralnih vlasti varira od slučaja do slučaja. Tamo gde lokalne vlasti imaju odeljenja za turizam, mnogi organizatori kulturnih manifestacija traže od njih finansijsku podršku. Ovaj pristup ograničava uticaj manifestacija, jer se ne planiraju, ne podržavaju i ne izvode u delu šire promocije turizma i strategije razvoja. Drugi zabrinjavajući aspekt čini veoma skromna finansijska podrška lokalnih vlasti. Green Fest u Mitrovici je dobio ograničena finansijska sredstva, a *Tour de Kosovo* nije primila finansijsku podršku od lokalnih vlasti gde se tura održava. Lokalne vlasti Prizrena doprinose samo 5% ukupnog budžeta Dokufesta, a novac se obično prebacuje sa nekoliko meseci zakašnjenja.

Spisak prepreka za promovisanje kulturnog turizma na Kosovu je dug, a organizatori kulturnih manifestacija navode sledeće poteškoće u poslovanju:

- Ograničena sredstva koja se primaju od lokalnih i centralnih vlasti,
- Nedostatak odgovarajuće kulturne i turističke politike na lokalnom nivou vlasti,
- Nesposobnost lokalnih vlasti da integriše kulturu u širi strateški okvir razvoja turizma,
- Neadekvatna fizička infrastruktura za izvođenje kulturnih i umetničkih manifestacija, i
- Nedovoljna saradnja između organizatora kulturnih manifestacija i drugih turističkih operatera (uglavnom privatnih preduzeća).

14. Međunarodna pomoć za razvoj turizma

Kosovo obiluje velikim brojem projekata za razvoj turizma koje sprovode različite organizacije i institucije koje uglavnom raspolažu međunarodnim sredstvima. Donatorske agencije za razvoj turističkih projekata koje najčešće uskaču u pomoć su Evropska unija, Nemačka agencija za međunarodni razvoj, Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Agencija za međunarodni razvoj Sjedinjenih Država i nekoliko drugih državnih agencija.

Kancelarija Evropske unije na Kosovu je dala visok prioritet podršci regionalnog privrednog razvoja na Kosovu u skladu sa najboljim evropskim praksama gde se turizmu posvećuje centralna pažnja u okviru strategija za razvoj regija. Rad na regionalnom privrednom razvoju je počeo 2008. godine kada su u sklopu prvog projekta tehničke pomoći počele pripreme i podrška za uspostavljanje mreže agencija za regionalni razvoj koje će pokrivati celokupnu teritoriju Kosova. Trenutno, pet agencija za regionalni razvoj sprovode dinamički program razvoja. U poslednje tri godine je pokrenut veliki broj projekata za razvoj turizma.⁴⁸

Kao jedan od primera dobre prakse navodimo i projekat za razvoj turizma pod nazivom „Vidimo se u Metohiji“ koji je sprovedla organizacija Kulturne baštine bez granica, a finansirala Evropska komisija. Cilj projekta je da doprinese stvaranju osnove za održivi razvoj na Kosovu i da doprinese konsolidaciji privrednih regiona, stvaranju regionalnog okvira za razvoj i pružanju podrške za privredni oporavak, stvaranje radnih mesta i razvoj ljudskih resursa u privrednim regionima.⁴⁹

Nemačko društvo za međunarodnu saradnju je radilo na ojačanju konkurentnosti privatnih preduzeća i na projektima ruralnog privrednog razvoja. Projekat se pozabavio sledećim oblastima za intervenciju: podrška za razvoj proizvoda, kvalifikacije i regionalnog povezivanja, pomoć u sprovođenju Turističke strategije Kosova, unapređenje planiranja i sprovođenja strateških projekata u razvoju regionalnog turizma na jugu i istoku Kosova, analiza preko državnih turističkih potencijala na jugu Šar planinskog regiona u delu studije o preko državnoj saradnji, promocija razvoja turizma u zajednicama u Štrpcu koja je usmerena na jačanje turističkih proizvoda koji su aktuelni cele godine i regionalnih integracija i promocije banjskog turizma u regionu Klokota.⁵⁰

Program Ujedinjenih nacija za razvoj na Kosovu podržava razvoj turizma kroz projekat očuvanja biološke raznolikosti i upravljanje održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš. Pored toga, projekat pod nazivom Pomoć za trgovinu ima za cilj poboljšanje primene trgovinskih reformi za siromašne i mera razvoja trgovinskog

48 Više informacija o radu agencija za regionalni razvoj na sledećim stranicama: <http://www.rdawest.org/index.php?lang=sr>, <http://www.rdacentre.org>, <http://www.rdaeast.org/?FaqlD=srpski/Naslovna>, <http://www.rdanorth.org/new/?id=&language=sr>, <http://www.rda-south.org/index.php?lang=sr>.

49 Organizacija Kulturne baštine bez granica dobija podršku za projekte iz domena kulturnog turizma: <http://www.chwb.org/index.php?newsid=231>.

50 Nemačko društvo za međunarodnu saradnju: „Turistički projekti u sklopu razvoja saradnje“. Dokument na engleskom jeziku: <http://www.giz.de/expertise/downloads/en-tourism-projects.pdf>.

kapaciteta Ministarstva za trgovinu i industriju usmeravanjem pažnje na praznine u kapacitetima i tehničkoj pomoći. Na lokalnom nivou, ovaj projekat ima za cilj da poveća produktivnost, nivo zapošljavanja i preduzetništva usmeravanjem pažnje na privrednu regiju Jug i radom sa malim i srednjim preduzećima.⁵¹ Prvi projekat koji se usmerava na Dragaš ima za cilj unapređenje života lokalnog stanovništva putem zaštite prirodnih bogatstava, promovisanja lokalnih bogatstava, unapređenje kapaciteta poljoprivrednika i proizvođača, poboljšanje energetske efikasnosti i dobrog upravljanja i bolje rodne ravnopravnosti.⁵²

Delatnosti programa za privatna preduzeća na Kosovu koje su se odvijale uz podršku Američke agencije za međunarodni razvoj su trajale četiri godine sa ciljem da podstaknu privredu Kosova povećanjem konkurentnosti privatnih preduzeća. Program za privatna preduzeća na Kosovu koji je sponzorisa Agencija za međunarodni razvoj Sjedinjenih Američkih Država je pokrenut krajem 2008. godine. Turizam je pokrenut kao ključna delatnost Programa za privatna preduzeća na Kosovu početkom 2009. godine.

51 Projekat Pomoć za trgovinu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/operations/projects/poverty_reduction/AFT.html.

52 Projekat očuvanja biološke raznolikosti i upravljanja održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/operations/projects/environment_and_energy/sustainable-land-use-management-and-conservation-of-biodiversity.html.

15. Zaključci i preporuke

Prvi izazov za razvoj turističkog sektora leži u nedostatku pouzdanih zvaničnih podataka i statistika. Podaci se moraju izvući iz različitih izvora kako bi se oslikalo kompletno stanje koje vlada u industriji, baš kao što je urađeno i u ovom izveštaju. Ovakvo stanje delimično proizilazi iz nepostojanja zajedničkog dogovora među vladinim agencijama o tome šta turizam podrazumeva. Ministarstvo za trgovinu i industriju pruža spisak preduzeća koja se smatraju za turistička tela, ali s obzirom na privredni uticaj kulturnih delatnosti (festivali i slično), potrebna je redefinicija i proširenje spiska subjekata koji se smatraju srodnima turističkom sektoru.

Pored toga, među stručnjacima iz sektora, kao i kreatorima politike, postoji konsenzus da, sve dok se turizam ne počne da smatra za prioritetnu oblast politike, razvoj i uticaj sektora na privredni rast Kosova će i dalje biti ograničeni. Turizam je regulisan centralnim zakonom, ali nema strategiju razvoja. U isto vreme, odgovornost za taj sektor je stavljena pod Ministarstvo za trgovinu i industriju, a njime rukovode četiri zvaničnika koji čine Odeljenje za turizam.

S obzirom da nije prioritet javne politike, turizam prima ograničena sredstva vlade. Sa ograničenim finansijskim mogućnostima, vlada ne može sebi da priušti čak ni odgovarajuću procenu turističkog potencijala, a kamoli da sprovodi studije izvodljivosti i strateške vežbe planiranja. Ipak, ovaj nedostatak je nadomestio fond međunarodnih sredstava koji su obezbedile različite donatorske agencije koje su podržale znatan broj projekata za razvoj turizma.

Kosovo takođe nema turističke rukovodioce i profesionalno hotelsko i restoransko osoblje srednjeg kadra. Rukovodioci koji vode turistička preduzeća ne poseduju odgovarajuće formalno obrazovanje, a osoblje srednjeg kadra obično čine nekvalifikovani mladi ljudi kojima nisu pružene mogućnosti za obuku. Imajući u vidu činjenicu da je sadašnji procenat žena u sektoru turizma (9,1%) u velikoj razmeri neproporcionalan sa procentom ženske populacije na Kosovu, na problem obrazovanih rukovodilaca se nastavlja i mali broj žena koje učestvuju u vlasništvu preduzeća. Neke srednje škole na Kosovu imaju nastavne predmete iz oblasti turizma i hotelijerstva, a tri institucije visokog obrazovanja na Kosovu (dva privatna fakulteta i državni univerzitet) održavaju kolegije iz turističkih studija. Potrebno je dalje poboljšanje nastavnog plana i programa na fakultetima u cilju stvaranja konkurentnosti i osavremenjivanja sa međunarodnim kretanjima u ovom sektoru.

Uopšteno, Kosovo i većina gradova na Kosovu ne raspolažu stabilnim materijalom za promociju turizma. Nedostajuća strategija za razvoj turizma usporava institucionalnu koordinaciju i utiče na promociju turističkih inicijativa, dok mnogi gradovi nemaju čak ni propisane lokacije sa turističkim informacijama. Evidentno je da ovi izazovi nisu složene prirode. Davanje prioriteta turizmu u sklopu strategije za razvoj Kosova i javne politike će neminovno imati pozitivan uticaj na prevazilaženje mnogih izazova koji su definisani u ovom izveštaju. Vlada Kosova treba da razmotri turizam kao pravi potencijal za razvoj i da pozove sve relevantne zainteresovane strane (lokalne vlasti, preduzeća, građansko društvo, turističke operatore, itd.) na dijalog o uključivoj politici koji bi mogao da dovede do strateškog pristupa razvoju turizma. Uloga novoosnovanog Saveta za turizam Kosova je od suštinskog značaja za koordinaciju procesa dijaloga o politici.

Reference

Zakonski propisi

- *Službeni list Kosova, Zakon o boravišnoj taksi za usluge smeštaja u ugostiteljskim i turističkim objektima, 7. januar 2009. godine.*
- *Službeni list Kosova, Zakon o turizmu, 10. maj 2013. godine.*
- *Republika Kosovo, Službeni list, Zakon o patentima.*

Izveštaji, članci i statistički podaci

- *Savet Evrope: „Dilema: korišćenje kulturnog nasleđa za turizam ili korišćenje turizma za zaštitu i održavanje kulturnog nasleđa?“*
- *Fatos Ukaj: „Koncept marketinga u svojstvu sredstva za razvoj turizma na Kosovu“, objavljeno 2010. god.*
- *GAP Institut: „Privredni uticaj Dokufesta“, objavljeno 2011. god.*
- *Agencija za pospešivanje ulaganja na Kosovu: „Strategija za pospešivanje ulaganja za period između 2011 i 2013. godine“.*
- *Privremene institucije samouprave, Ministarstvo za trgovinu i industriju: „Izveštaj prostornog razvoja u sektoru turizma“, objavljeno 2004. god.*
- *Republika Kosovo, Agencija za statistiku Kosova: „Bruto domaći proizvod prema privrednim delatnostima (period između 2006. i 2011. godine)“, objavljeno 2012. god.*
- *Republika Kosovo, Agencija za statistiku Kosova: „Statistički podaci o hotelima“, objavljeno 2013. god.*
- *Republika Kosovo, Ministarstvo trgovine i industrije: „Ulaganja na Kosovu“, objavljeno 2011. god.*
- *Valdete Rexhepi: „Turizam i milenijumski ciljevi razvoja: slučaj Kosova“, objavljeno 2012. god.*

Razgovori

- 21. novembar 2013. godine, Afrim Fushtica i Xhevdet Hyseni, šefovi udruženja PRO IN.
- 1. decembar 2013. godine, Arben Islami, Planinarsko udruženje „Njeri“ (Čovek).
- 29. oktobar 2013. godine, Ardian Kazazi, izvršni direktor NGOM-a.
- 27. novembar 2013. godine, Bajram Basha, direktor turističkog udruženja regije Jug.
- 19. novembar 2013. godine, Baki Hoti, direktor Udruženja za alternativni turizam na Kosovu.
- 1. novembar 2013. godine, Enes Toska, upravnik programa organizacije Kulturne baštine bez granica.
- 15. novembar 2013. godine, Eroll Bilibani, izvršni direktor Dokufesta.
- 30. oktobra 2013. godine, Gent Gorani, predstavnik festivala „U park“.
- 4. novembar 2013. godine, Hana Qena, zaposlenik festivala Skena UP.
- 29. oktobar 2013. godine, Lulzim Hoti, izvršni direktor „7 Arte“.
- 19. i 25. novembar 2013. godine, zvaničnici Ministarstva za trgovinu i industriju.
- 26. novembar 2013. godine, Shelqim Jupa, vlasnik „Çarshia e Jupava“.
- 26. novembar 2013. godine, Veli Bakija, opština Đakovica.
- 25. novembar 2013. godine, Virtyt Morina, opština Peć.
- 6. novembar 2013. godine, Vullnet Sanaja, direktor Anibar Festivala.
- 21. novembar 2013. godine, Zeke Çeku, turistički stručnjak.

Ostalo

- *Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini,*
- *Agencija za pospešivanje ulaganja na Kosovu,*
- *Alternativno turističko udruženje Kosova,*
- *Turističko udruženje Kosova,*
- *Odeljenja opštine Prizren,*
- *Predstavnik za trgovinu Sjedinjenih Američkih Država, proizvodi koji se kvalifikuju u opšti sistem sklonosti,*
- *Kulturno nasleđe bez granica,*
- *Nemačko društvo za međunarodnu saradnju,*
- *Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Kosovo.*

MINISTARSTVO ZA TRGOVINU I INDUSTRIJU

www.mti-ks.org